

Van groen en rood naar groen en paars? De programmatische ontwikkeling van GroenLinks

Paul Lucardie en Paul Pennings

Vanaf de oprichting in 1990 presenteerde GroenLinks zich in de kleuren groen en rood. Vanouds staat rood symbool voor socialisme. De laatste jaren lijkt volgens waarnemers dat linkse rood zich echter te mengen met liberaal blauw, waardoor uiteindelijk de kleur paars zou kunnen worden – een kleur waarin GroenLinks zich ook wel kan vinden, getuige haar geestdrift voor een ‘Paars-plus’ coalitie met PVDA, D66 en VVD na de Tweede Kamerverkiezingen van juni 2010.

In deze bijdrage zal aan de hand van een studie van de beginsel- en verkiezingsprogramma's van GroenLinks in de periode 1989-2010 worden nagegaan of dat beeld klopt en de partij haar socialistische opvattingen inderdaad heeft ingeruild voor liberale, maar intussen wel onverminderd groen is gebleven. Naast een kwalitatieve analyse wordt ook gebruikgemaakt van een kwantitatieve inhoudsanalyse volgens de methode van het internationale Comparative Manifesto Project. Hierin worden verkiezingsprogramma's uit democratische landen gecodeerd met één en hetzelfde codeerschema.¹

De uitgangspunten van GroenLinks

In 1989 nam GroenLinks aan de Tweede Kamerverkiezingen deel met een programma dat nog was vastgesteld door de samenwerkende partijen – de Communistische Partij van Nederland (CPN), de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), de Politieke Partij Radikalen (PPR) en de Evangelische Volkspartij (EVP). Pas in december 1991 stelde het partijcongres van GroenLinks na intensieve discussie een eerste partijprogramma vast: *Uitgangspunten van Groen Linkse politiek*, dat ook wel beschouwd werd als beginselprogramma. Eerdere aanzetten daartoe waren op te veel weerstand in de partij gestuit. Dat het zoveel moeite kostte om overeenstemming te bereiken over de ideologische grondslagen van de nieuwe partij wekt weinig verwondering, gezien de verschillen tussen de partijen waaruit GroenLinks was voortgekomen. Zij waren weliswaar op belangrijke punten naar elkaar toegegroeid, maar dachten aan het eind van de jaren tachtig toch ook nog verschillend

over de verhouding tussen markt en staat, economische groei of krimp, de marges van het milieubeleid en algehele of gedeeltelijke ontwapening.² Bovendien waren via de Vereniging Groen Links leden toetreden die vaak weinig ophadden met het, in hun ogen, verouderde gedachtegoed van de moederpartijen en die vooral een groen gekleurde 'nieuwe politiek' nastreefden – al verschilden ze daarin niet zo heel veel van voormalige PPR-leden.

Het eerste concept voor een partijprogramma, *Het begin van de toekomst*, ademde vooral deze vernieuwingsgezinde geest en stuitte dan ook op veel weerstand bij de leden uit de oude partijen. Het verdween in de loop van 1990 van tafel en maakte plaats voor de *Uitgangspunten van Groen Linkse politiek*. Dit concept viel bij de linkervleugel – de oud-leden van de CPN en de PSP – minder goed dan bij de leden uit de EVP en de PPR. Vooral op sociaaleconomisch gebied werd de tekst vrij fors geamendeerd, zodat een wat moeizaam compromis tussen kapitalisme en plansocialisme tot stand kwam. Aan de ene kant werd duidelijk gesteld: de 'huidige kapitalistische markteconomie staat haaks op de economische ordening waar Groen Links naar toe wil' – en dat was een 'internationale, democratische en ecologische gestuurde economie' waarbij 'marktelementen' ondergeschikt zijn aan 'globale planning op hoofdlijnen'.³ Aan de andere kant achtte de partij de markt wel onmisbaar en bedoelde zij met '[M]eer maatschappelijke sturing [...] niet automatisch meer staat en minder markt'.⁴

In abstractere termen was men het wel eens over de idealen 'democratie, respect voor natuur en milieu, sociale rechtvaardigheid en internationale solidariteit'.⁵ GroenLinks beriep zich op 'die tradities van links, welke als vrijheidslievend gekarakteriseerd kunnen worden' – ongetwijfeld een indirecte manier om na de val van de Berlijnse Muur en de ondergang van de Sovjet-Unie associaties met socialistische of communistische dictatuur uit te bannen.⁶ De partij streefde naar 'radicale democratisering', echter zonder dat begrip nader uit te werken. De multiculturele samenleving werd als een 'aanzienlijke verrijking' gezien.⁷ Milieubeleid kreeg veel aandacht. GroenLinks wees het 'traditionele groeimodel' af en koos voor 'selectieve krimp en groei' en een 'duurzame economie'.⁸ Mondialisering en Europese eenwording werden onder voorwaarden geaccepteerd.

In oktober 1992 voegde het congres een hoofdstuk toe over vrede en veiligheid, waarin onder meer werd gepleit voor vervanging van de NAVO door een paneuropese organisatie op basis van de bestaande Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE). Het programma bevatte voorts een hoofdstuk over strategie, waarin GroenLinks zich als 'radicale hervormingspartij' afzette tegen utopische revolutionaire bewegingen en 'getuigenispartijen', en zich bereid verklaarde deel te nemen aan 'structurele coalities met de andere partijen ter linkerzijde', ook op landelijk niveau.⁹ Ze wilde de politiek echter niet beperken tot het parlementaire, maar ook 'samenwerken met andere progressieve krachten in de maatschappij'.¹⁰

Vergelijkt men deze tekst met het bijna twintig jaar later, in november 2008 vastgestelde *Programma van uitgangspunten*, dan vallen de overeenkomsten meer op dan de verschillen, al zijn er duidelijke accentverschillen. Ecologische duur-

zaamheid wordt in 2008 als eerste uitgangspunt genoemd en krijgt nog meer aandacht dan in 1991. Welzijn en geluk van mens en milieu gaan boven economische groei. Nieuw is de aandacht voor 'respectvolle omgang met dieren', die mogelijk te maken heeft met de opkomst van de Partij voor de Dieren.¹¹ Vrijheid en zelfontplooiing staan ook in 2008 hoog genoteerd, evenals sociale rechtvaardigheid en internationale solidariteit. Radicale democratisering wordt niet meer als doel genoemd, maar wel 'gelijke zeggenschap voor iedereen' en 'burgerparticipatie'.¹² GroenLinks wil nog steeds de economische ordening veranderen en de markt sturen door 'een democratische inbreng van overheid, werknemers, werkgevers en consumenten'.¹³ Privatisering en concurrentie worden echter wenselijk geacht, ook in de collectieve sector (gezondheidszorg, openbare nutsbedrijven, volkshuisvesting en openbaar vervoer). Dat is duidelijk een verschuiving ten opzichte van 1991, ook al voegt men eraan toe dat privatisering geen doel op zich mag zijn. Voorts blijft GroenLinks voorstander van mondiale solidariteit, openheid en een ruimhartig toelatingsbeleid voor vluchtelingen.¹⁴ In de uitgangspunten voor de strategie valt in 2008 nog sterker de nadruk op parlementaire politiek en de noodzaak om compromissen te sluiten ter wille van 'concrete resultaten', terwijl er in 1991 vaker sprake was van 'fundamentele maatschappijverandering' en radicale hervormingen.¹⁵ Al met al zou men wel van een voorzichtige verschuiving in de richting van het politieke midden kunnen spreken, al blijft GroenLinks radicaal als het gaat om milieu, economische krimp en mondiale solidariteit.

Een beginselprogramma of programma van uitgangspunten is per definitie vrij abstract. In het vervolg van dit artikel zullen we nagaan of deze – bescheiden – verschuivingen in de beginselprogramma's tussen 1991 en 2008 ook concreet vorm hebben gekregen in de verkiezingsprogramma's van GroenLinks. De nadruk valt op de hoofdthema's die de partij doorgaans zelf op de voorgrond heeft geplaatst: internationale politiek, milieu, sociaaleconomisch beleid alsmede democratisering en diversiteit.

Internationale politiek: van pacifistisch naar pragmatisch neutralisme?

Het pacifisme van de PSP had al vanaf de oprichting van deze partij in 1957 toenadering tot de CPN in de weg gestaan – naast andere opvattingen over democratie en socialisme.¹⁶ Dat pacifisme heeft geleidelijk aan een minder absoluut karakter gekregen en is binnen de PSP steeds meer beschouwd als politiek dan als ethisch beginsel (tot ongenoegen van een meer ethisch denkende minderheid). De partij pleitte echter ook in haar laatste verkiezingsprogramma uit 1986 voor 'afschaffing van het leger' en voor 'sociale verdediging' als alternatief voor geweld.¹⁷ Pacifisme impliceerde voor haar ook neutralisme in de Koude Oorlog en dus opzegging door Nederland van het lidmaatschap van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO). In haar eerste verkiezingsprogramma nam GroenLinks wel het neutralisme, maar niet het pacifisme van de PSP volledig over. De partij wilde wel het defensiebudget verlagen en het onderzoek naar sociale verdediging

bevorderen.¹⁸ De NAVO en het Warschaupact zouden beide ontbonden moeten worden. Dit standpunt kwam ongeveer overeen met dat van de PPR en de EVP in 1986.¹⁹ De CPN wees in principe eveneens ‘militaire blokvorming’ af, zowel in Oost- als in West-Europa, maar sprak zich in 1986 niet zo uitdrukkelijk tegen het Nederlandse lidmaatschap van de NAVO uit.²⁰ De Nederlandse communisten distantieerden zich in de jaren tachtig steeds verder van het Oostblok, tot woede van de orthodoxe vleugel, die vanaf 1984 steeds meer afstand nam van de partij.²¹

In de loop der jaren kreeg het neutralisme van GroenLinks geleidelijk een meer pragmatisch karakter. Het lidmaatschap van de NAVO werd in 2002 voor het eerst geaccepteerd, zij het met veel mitsen en maren. Op termijn wilde GroenLinks het bondgenootschap nog steeds vervangen door een regionale veiligheidsorganisatie onder auspiciën van de Verenigde Naties, maar intussen toonde ze ook waardering voor de vredesoperaties van de NAVO in Kosovo en Bosnië.²² In 2006 werd hetzelfde standpunt nog iets pragmatischer geformuleerd: ‘Zolang de NAVO bestaat, wordt haar rol bij vredesoperaties erkend.’²³ De partij wees echter – na de nodige interne discussie – deelname aan ‘de Amerikaanse geweldspolitiek’ in Irak en Afghanistan af. In haar ogen dienden deze interventies de vrede bepaald niet. In 2010 leek GroenLinks haar standpunt juist weer iets aan te scherpen. Ze streefde ernaar dat ‘de NAVO op termijn wordt afgeschaft, waarbij de functies van de NAVO deels worden overgenomen door de VN en deels door regionale militaire samenwerkingsverbanden zoals de EU’.²⁴ Verwijdering van kernwapens stond in 2010 opnieuw als eis in het program.

GroenLinks accepteerde wel de Europese Gemeenschap (sinds 1993 Europese Unie), ondanks bezwaren tegen haar weinig open en democratische karakter en tegen het akkoord van Schengen met betrekking tot het vluchtelingenbeleid. De PSP had in 1986 nog de opheffing van de Europese Gemeenschap en zo nodig de uittreding van Nederland geëist.²⁵ De PPR en de EVP hadden de Europese Gemeenschap met de nodige kritiek wel aanvaard, terwijl de CPN zich in 1986 ondanks veel bezwaren niet duidelijk uitsprak voor uittreding.²⁶ Turkije mocht overigens van GroenLinks in 1989 niet toetreden, vanwege de ‘voortdurende schending van de mensenrechten in dat land’.²⁷

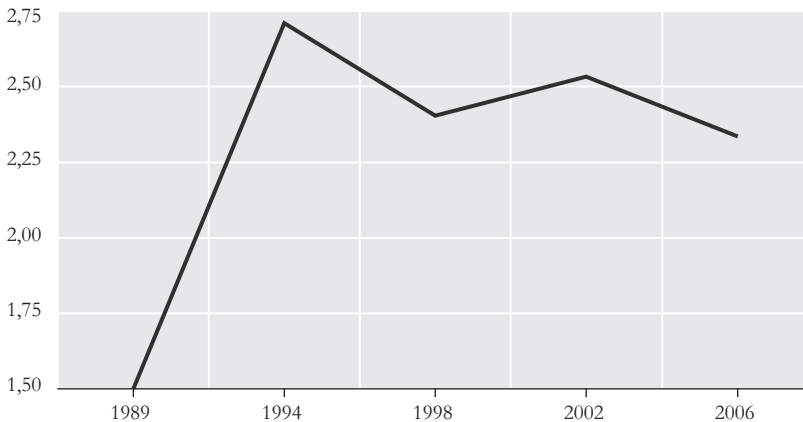
In de jaren negentig ging GroenLinks positiever over de Europese Unie denken. In 1994 noemde de partij zichzelf ‘kritisch voorstander van verdergaande Europese integratie’ en koos zij duidelijk voor ‘een federale in plaats van een intergouvernementele ontwikkeling’.²⁸ De kritiek betrof vooral het ‘democratisch gat’ in de Europese Unie en de ‘Brusselse’ verwaarlozing van sociale politiek en milieubeleid. Om die redenen koesterde GroenLinks in 1998 bezwaar tegen de Europese Monetaire Unie, terwijl ze tegelijkertijd streefde naar een Europese Grondwet.²⁹ Uiteindelijk aanvaardde de partij de euro wel, maar bleef ze ijveren voor meer sociaal Europees beleid en voor een fiscale unie. In 2005 voerde GroenLinks campagne voor de Europese grondwet. In 2006 pleitte ze voor een Europese Conventie die een nieuwe grondwet zou ontwerpen die opnieuw in een referendum aan de burgers voorgelegd zou worden.³⁰ Hoewel in het algemeen voorstander van een

krachtig Europees beleid, eiste de partij nu toch ook waarborgen voor nationale zeggenschap over zaken als softdrugs, euthanasie en het homohuwelijk. Turkije zou lid mogen worden indien het zou voldoen aan de normale toelatingseisen. In 2010 besteedde GroenLinks relatief weinig aandacht aan de Europese Unie, maar de partij ijverde wel voor meer democratie en voor grensoverschrijdende kieslijsten voor het Europees Parlement – wat de integratie ongetwijfeld zou bevorderen.³¹

Ontwikkelingssamenwerking was minder omstreden. CPN, EVP, PPR en PSP hadden die hoog in hun vaandel staan, ook al genoten bestaande vormen van ontwikkelingshulp niet altijd hun volle sympathie. GroenLinks wilde in 1989 de hulp verhogen tot twee procent van het Bruto Nationaal Product (BNP).³² Solidariteit met de minder welvarende delen van de wereld bleef in de verkiezingsprogramma's van GroenLinks een belangrijk thema. In 1994, 1998 en 2002 stelde de partij voor om één procent van het zuivere BNP aan ontwikkelingssamenwerking te besteden, in 2006 anderhalf procent.³³ In 2010 was het streven 'minstens 0,8 procent van het BNI te besteden aan ontwikkelingssamenwerking'.³⁴

De aandacht van GroenLinks voor internationale politiek schommelde volgens de kwantitatieve analyse sinds 1989 rond de twee procent (van het totale programma); na een vrij snelle stijging in 1994 volgde in de jaren daarna een lichte daling (zie figuur 1).

Figuur 1. Nadruk van GroenLinks op internationale politiek in verkiezingsprogramma's, 1989-2006

Toelichting:

Uit figuur 1 wordt duidelijk hoeveel nadruk GroenLinks heeft gelegd op onderwerpen op het vlak van internationale politiek, veiligheid en vrede als percentage van het totaal aan aandachtspunten in de verkiezingsprogramma's als geheel. Uit de grafiek blijkt dat de hoeveelheid aandacht na 1994 weinig is veranderd.

Ecologische politiek: van ‘verbieden’ naar ‘belasten’

Vanaf haar oprichting in 1968 had de PPR milieubeleid centraal gesteld maar niet ingebed in een ideologie, zoals bij groene partijen die in de jaren zeventig en tachtig overal in Europa de kop opstaken. Wel hadden de radicalen in de jaren zeventig een bredere ecologische visie ontwikkeld om de samenleving duurzaam te maken, maar daarmee konden ze de oprichting van een (kleine) groene partij in 1983 toch niet voorkomen.³⁵ De PSP had in de jaren tachtig haar socialisme eveneens het predicaat ‘ecologisch’ meegegeven. De EVP ging in dezelfde richting, zij het niet vanuit socialisme maar vanuit de christelijke gedachte dat de mens als rentmeester de heelheid van de schepping moet bewaren. De CPN beschouwde milieuvuiling als een van de vele kwalijke gevolgen van het kapitalisme, maar erkende in haar in 1984 vastgestelde partijprogramma toch ook dat ‘de relatie mens-natuur’ verstoord was en dat milieuproblemen ‘niet onmiddellijk oplosbaar zijn door het breken van de kapitalistische verhoudingen’.³⁶

GroenLinks koppelde in haar eerste verkiezingsprogramma ecologie niet direct aan socialisme, maar wel aan een verandering van de economische orde: ‘GROEN LINKS kiest voor de omvorming van het economisch systeem naar een verantwoorde, duurzame kringlooeconomie’.³⁷ Milieubeleid werd, evenals bij de PPR, PSP en EVP, ingebed in een bredere, ecologische visie op de economie. Economische groei was alleen gewenst indien die geen schade aan het milieu zou toebrengen. De partij wilde de kringlooeconomie verwezenlijken via ‘mentaliteitsverandering, wetgeving en maatschappelijke strijd’.³⁸ Bij wetgeving dacht men vooral aan het verbieden van schadelijke producten en wegwerpverpakkingen, maar ook aan belasting op vervuilende producten of technieken ‘waarvan verbod geen reële mogelijkheid is’.³⁹

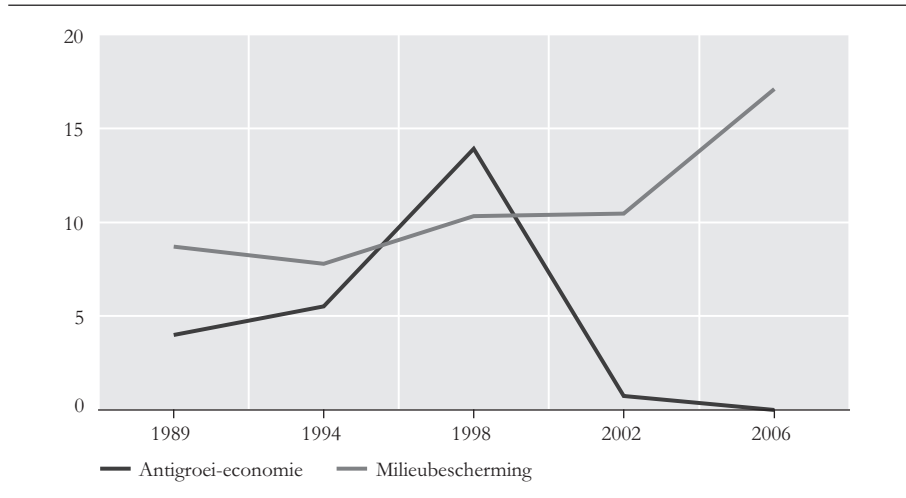
Deze milieuheffingen of ecologische belastingen – in 1989 ook ‘groentax’ genoemd – zouden in de loop der jaren meer gewicht en meer concrete uitwerking in de programma’s van GroenLinks krijgen en de verboden en voorschriften langzamerhand gaan verdringen. In 1989 was het een nieuw idee, althans in de Nederlandse politiek. In 1994 werden een accijnsheffing op vliegtuigbenzine (kerosine) en een heffing op vliegtickets voorgesteld, die in alle latere programma’s zouden terugkeren.⁴⁰ In 1998 kwam daar onder meer de vleesheffing bij – ofwel: een hogere btw op vlees – en werden ‘verhandelbare vervuilingrechten’ voor bedrijven voorgesteld.⁴¹ In 2002 kwam een openruimteheffing (voor bouwprojecten in open – groene – ruimte) in het programma.⁴² Daarnaast wilde GroenLinks milieuvriendelijke activiteiten ook fiscaal aanmoedigen, bijvoorbeeld door de btw te verlagen of zelfs af te schaffen voor producten uit de biologische landbouw en door openbaar vervoer en duurzame energie goedkoper te maken.

Verboden verdwenen echter niet helemaal uit de programma’s van GroenLinks. Ook in de jaren negentig en het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw eiste de partij een verbod op de plezierjacht, op legbatterijen en pelsdierfokkerijen, de castratie van biggen en (in 2010) zelfs op het gebruik van wilde dieren in

circussen.⁴³ Wetgeving bleef volgens haar ook nodig om de groei van het vervuilende luchtverkeer en van het wegennet af te remmen en genetische manipulatie tegen te houden.

GroenLinks bleef ambivalent staan ten opzichte van economische groei, maar klonk de ene keer iets negatiever dan de andere (zie figuur 2). In 1998 viel bijvoorbeeld iets meer nadruk op krimp dan in 1994 of in 2002. In 2010 voerde GroenLinks een nieuwe term in – Bruto Nationaal Geluk in plaats van Bruto Nationaal Product – om de te zeer op economische groei gerichte discussie in een andere context te plaatsen.⁴⁴ De concrete maatregelen die de partij wilde nemen om het milieu voor verder verval te behoeden, namen wel in aantal gestaag toe. Daarbij werden zij ook vaak verfijnd – en soms werd ook het taalgebruik aangepast. Zo wilde GroenLinks al in 1989 het autogebruik duurder maken via een brandstofheffing, opperde de partij in 1994 ‘nader te bepalen vormen van “prijsrijden”’ en ging zij dat in 1998 ‘rekeningrijden’ noemen.⁴⁵ In 2002 werd dit idee ‘kilometerheffing’ genoemd en wat verder uitgewerkt.⁴⁶ Intussen wilde GroenLinks ook in 2010 niet alleen het autogebruik maar ook het autobezit terugdringen – evenals in 1989.⁴⁷ Wel stond men nu positiever tegenover elektrische auto’s – twintig jaar eerder nog een utopie.

Figuur 2. Nadruk van GroenLinks op milieubescherming en antigroei-economie in verkiezingsprogramma's, 1989-2006

Op het terrein van de ecologische politiek valt de continuïteit bij GroenLinks meer op dan de verandering, als men afziet van details en van gewijzigd taalgebruik. De partij streed in 2010, net als in 1989, tegen kernenergie en voor duurzame energie, tegen de bio-industrie en voor biologische landbouw, tegen auto en

vliegtuig en voor trein en fiets, tegen plezierjacht en tegen genetische manipulatie. Figuur 2 laat zien dat GroenLinks door de tijd heen een iets groener profiel heeft aangenomen als het gaat om de aandacht voor groene issues, in het bijzonder milieubescherming. Tegelijkertijd neemt evenwel de nadruk op een antigroei-economie na 1998 af, hetgeen betekent dat een beter milieubeleid niet hoeft samen te gaan met een antigroei-houding. In dat opzicht lijkt GroenLinks een omslag te hebben gemaakt sinds 1998. Tot dat jaar stonden milieubescherming en economische groei op gespannen voet met elkaar, maar daarna was dat veel minder het geval. Men zou dit een ontwikkeling in de richting van een meer gematigde of realistische koers kunnen noemen.

Sociaaleconomisch beleid: van planeconomie naar participatiemaatschappij

De kapitalistische markteconomie zou plaats gemaakt hebben voor een democratische planeconomie, als de CPN en de PSP ooit hun zin zouden hebben gekregen. De PPR en de EVP wilden de markteconomie niet afschaffen, maar wel reguleren én democratiseren (door werknemers veel meer zeggenschap over hun bedrijven te geven). GroenLinks moest deze twee visies met elkaar zien te verzoenen. Hierboven werd al aangestipt hoe dat gebeurde bij de opstelling van het beginselprogramma in 1991. Ook het verkiezingsprogramma van 1989 berustte op een dergelijk compromis, maar ging vrij ver in de richting van de plansocialisten uit CPN en PSP. Regering en parlement zouden een plan op hoofdlijnen moeten vaststellen dat ruimte zou bieden aan 'een regionale en bedrijfstakgewijze sturing en invulling'.⁴⁸ Productiecoöperaties en overheidsbedrijven zouden binnen dat plan voorrang krijgen, maar GroenLinks stelde geen grootscheepse nationalisaties van particuliere bedrijven voor. Wel ijverde de partij voor 'parlementaire controle op de belangrijkste investerings- en beleggingsbeslissingen van banken, verzekeringsmaatschappijen, beleggingsmaatschappijen e.d.'⁴⁹ Bovendien wilde ze bedrijven radicaal democratiseren. De ondernemingsraad zou in grote en middelgrote bedrijven het hoogste orgaan moeten worden, waarbij milieu- en consumentenbelangen bij de besluitvorming betrokken zouden moeten worden.⁵⁰

Verder zou niet alleen macht, maar ook arbeid, inkomen en vermogen veel gelijkmatiger verdeeld moeten worden. Door de werkweek drastisch te verkorten – eerst tot 32 uur, vervolgens tot 25 uur tegen het jaar 2000 – hoopte GroenLinks de arbeid beter te verdelen. Door uitkeringen én belastingen op hogere inkomens en vermogens te verhogen, wilde men tevens de rijkdom beter verdelen.

Dit streven naar herverdeling van macht, inkomen, vermogen en arbeid bleef een constante in de programma's van GroenLinks, ook al werden de eisen geleidelijk minder radicaal. Het plansocialisme verdween echter al in 1994 uit het programma. De partij voelde geleidelijk steeds meer sympathie voor de markteconomie, al bleef zij terughoudend staan tegenover privatisering van staatsbedrijven en marktwerking binnen de publieke sector. Vooral in 1998 verzette Groen-

Links zich fel tegen de privatiseringen die het paarse kabinet van PVDA, VVD en D66 doorvoerde en wilde zij die in het bijzonder in het openbaar vervoer terugdraaien.⁵¹ Herverdeling van macht bleef op de agenda staan, maar arbeiderszelfbestuur niet. In 1994 wilde GroenLinks nog de ondernemingsraad in grote bedrijven de helft van de Raad van Commissarissen laten benoemen en op termijn de hele top van het bedrijf laten kiezen.⁵² In 2002 vroeg de partij om 'instemmingsrecht' voor de ondernemingsraad bij de benoeming van directieleden en topmanagers en bij andere belangrijke beslissingen.⁵³ In 2010 ging het om een 'verzwaard adviesrecht bij benoeming en ontslag' van bestuurders, om instemmingsrecht bij de regeling van arbeidsvoorwaarden en om verkiezing van minstens een derde van de Raad van Commissarissen door de werknemers.⁵⁴

Herverdeling van inkomen en vermogen betekende voor GroenLinks verhoging van de laagste inkomens (met name bijstandsuitkeringen, het minimumloon en jeugdlonen) en extra belastingheffing op de hoogste inkomens en op vermogen, alsmede beperking van de hypotheekrenteaftrek. Aanvankelijk eiste de partij vrij forse verbeteringen voor de minima (in de orde van vijftien procent in 1989, tien procent in 1994).⁵⁵ Geleidelijk werden de eisen bescheidener. In 2010 was er geen sprake meer van dat men de uitkeringen wilde verhogen; alleen de ww moest omhoog, maar dan wel voor een kortere duur.⁵⁶ Fiscale aftopping van de hoogste inkomens en vermogens bleef wel een constant thema in de verkiezingsprogramma's, evenals beperking van de hypotheekrenteaftrek.

Over de herverdeling van arbeid veranderden de opvattingen enigszins. In de eerste jaren dacht GroenLinks vooral aan verkorting van de werkweek, zoals vermeld naar 32 uur en op termijn naar 25 uur per week, naast afschaffing van het kostwinnersbeginsel.⁵⁷ Dat laatste was natuurlijk vooral bedoeld om (gehuwde of met een man samenlevende) vrouwen aan betaald werk te helpen. In de jaren negentig verdween de 25-urige werkweek uit het program, maar bleef het streven naar 32 uur gehandhaafd. Na 1998 werd niet meer veel over een kortere werkweek gesproken – waarschijnlijk omdat het geen haalbare kaart meer was? De nadruk verschoof naar kinderopvang als ondersteuning van werkende (of werkzoekende) ouders. GroenLinks bleef echter de emancipatie van vrouwen in de arbeidsfeer nastreven en voordelen voor 'kostwinnersgezinnen' bestrijden, ook in 2010.⁵⁸

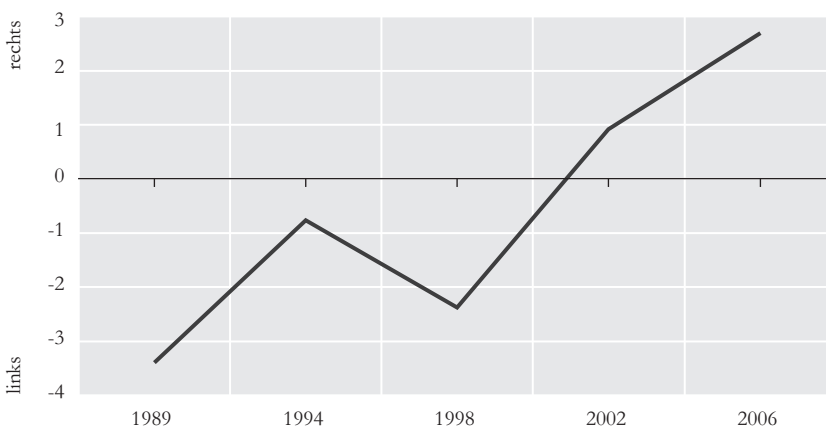
Emancipatie via arbeid leefde vooral als ideaal bij de vrouwenbeweging en bij voormalige communisten en pacifistisch-socialisten, al dan niet geïnspireerd door marxistische denkbeelden over zelfverwezenlijking door arbeid. Een ander deel van GroenLinks, veelal afkomstig uit de PPR, wilde de mensheid juist bevrijden van de arbeidsplicht door alle burgers een basisinkomen te garanderen. Daarvan zou men kunnen leven zonder ooit betaalde arbeid te verrichten. Werkgevers zouden dan arbeid aantrekkelijker moeten maken om toch voldoende werknemers te krijgen. Tegelijkertijd zouden meer mensen zich zonder financiële zorgen aan mantelzorg en vrijwilligerswerk kunnen wijden. Volgens een enquête onder de leden van GroenLinks in 1992 zou bijna 83 procent daar veel voor voelen.⁵⁹ In het programma van 1994 werd een voorzichtige stap in deze richting gezet doordat

daarin een ‘negatieve inkomstenbelasting’ voorgesteld werd. Wie geen belasting betaalde, zou zodoende zonder tegenprestatie een bedrag van de staat ontvangen. Door die negatieve inkomstenbelasting geleidelijk te verhogen ‘ontstaat op termijn de mogelijkheid haar uit te bouwen tot een basisinkomen’.⁶⁰ In 1998 werd dit voorstel concreter uitgewerkt: de negatieve inkomstenbelasting zou aanvankelijk 250 gulden per maand bedragen en in vier jaar verhoogd worden tot 400 gulden.⁶¹

Na 2002 vervaagde dit streven enigszins – en verflauwde ook de belangstelling bij de leden voor het basisinkomen.⁶² Arbeid leek weer meer gewicht te krijgen. In 2006 werd nog wel gestreefd naar een ‘gedeeltelijk basisinkomen voor werknemers’, maar onder de kop ‘iedereen werkt mee’. Werklozen zouden (na een jaar werk zoeken) een participatiecontract met hun gemeente moeten sluiten waarmee ze zich verplichtten tot (om)scholing, leer-werktrajecten of vrijwilligerswerk tegen een vergoeding in de orde van (ten minste) het minimumloon.⁶³ Het programma van 2010 bevatte een soortgelijk voorstel.⁶⁴ Men zou dit streven naar participatie kunnen beschouwen als een synthese van het idee ‘emancipatie door arbeid’ en het streven naar een arbeidsloos basisinkomen, maar met een wat zwaarder accent op arbeid.

In de afgelopen twintig jaar heeft GroenLinks dus geleidelijk het plansocialisme laten varen en is zij zich gaan inzetten voor een ‘participatiemaatschappij’ en een sociale en geregleerde markteconomie. In die zin is zij opgeschoven naar rechts of, preciezer gezegd, van radicaal links naar gematigd links. Daarbij zijn echter veel idealen en wensen overeind gebleven zoals: herverdeling van arbeid, macht, inkomen en vermogen, individualisering van sociale zekerheid en inkomens,

Figuur 3. Nadruk van GroenLinks op op sociaaleconomische issues in verkiezingsprogramma's, 1989-2006

(plus = rechts, min = links)

evenals solidariteit met 'zwakke groepen' als migranten, huurders, krakers en uitkeringsgerechtigden. De kwantitatieve analyse bevestigt dit beeld in grote lijnen (zie figuur 3).

Figuur 3 laat een zeer bescheiden ontwikkeling zien in de richting van een meer gematigd links sociaaleconomisch beleid. De meest linkse score die mogelijk is bedraagt -100 en de meest rechtse score +100, zodat een beweging van -3.5 naar +2.5 niet groot is, al blijft het een opmerkelijke omslag. Deze ontwikkeling past bij de trend die we zagen in figuur 2, waarin de aversie tegen economische groei duidelijk afneemt. GroenLinks is dus een beetje minder links geworden. De lichte 'ruk naar links' in 1998 heeft mogelijk te maken met het bovenvermelde verzet tegen de 'paarse' privatiseringen, dat toen een belangrijke plaats in het verkiezingsprogramma innam.

Democratisering en diversiteit: van radicalisme naar vrijzinnigheid?

Democratie vormde de vierde pijler in het beginselprogram van 1991. Zij werd vaak zo breed opgevat dat niet alleen staatkundige kwesties en medezeggenschap in bedrijven onder deze noemer vielen, maar ook de rechten van immigranten en andere minderheden. Men zou de ideologie van GroenLinks althans in dit opzicht ook als democratisch radicalisme kunnen betitelen: het begrip 'democratie', als heerschappij van en door het volk, werd radicaal opgevat. Burgers zouden niet alleen zeggenschap over het landsbestuur moeten uitoefenen, maar ook over hun werkomgeving, school, buurt en levensstijl. Dat laatste hield een recht op diversiteit in dat gold voor zowel homoseksuelen als voor moslims, hindoes en andere religieuze of etnische minderheden.

Onder de kop 'Overheid, democratie en gelijke rechten' eiste GroenLinks in haar eerste verkiezingsprogramma van 1989 uitbreiding van de democratie naar verschillende terreinen, ondernemingen, consumenten- en patiëntenorganisaties; invoering van 'een vorm van referendum'; verkiezing van burgemeesters en Commissarissen der Koningin door gemeenteraden respectievelijk Provinciale Staten; het recht op staking; legalisering van het gebruik van drugs en van euthanasie; bestrijding van discriminatie en seksueel geweld; een ruimhartig toelatingsbeleid voor vluchtelingen; en zowel actief als passief kiesrecht voor niet-Nederlanders die langer dan twee jaar duurzaam in Nederland verbleven.⁶⁵ De PSP liet daarbij aantekenen dat zij de monarchie wilde afschaffen.

Veel van deze verlangens zouden in de volgende programma's terugkeren, maar niet alle.⁶⁶ In 1994 werd aan het correctief referendum nog het volksinitiatief toegevoegd: wanneer minstens tien procent van de kiesgerechtigden zijn handtekening zou zetten onder een verzoek om een referendum te houden, zou dat verzoek ingewilligd moeten worden.⁶⁷ Naast burgemeesters en Commissarissen der Koningin zou ook het staatshoofd gekozen moeten worden door volksvertegenwoordigers (de Staten-Generaal in dit geval); zo kreeg de PSP postuum haar zin.

In 1998 stelde GroenLinks dezelfde eisen, deze keer zelfs meteen aan het begin van het programma, dat opende met een diepgravende analyse van de overheid en haar verhouding tot de samenleving.⁶⁸

In 2002 verschenen enkele nieuwe elementen in het program. De Tweede Kamer moest zelf een (in)formateur aanwijzen, de Eerste Kamer kon verdwijnen en de rechter zou wetten desgewenst aan de grondwet moeten toetsen.⁶⁹ Een volksinitiatief zou reeds door vijf (in plaats van tien) procent van de kiesgerechtigden doorgezet kunnen worden. Aan de andere kant werden de voorwaarden voor een referendum aangescherpt: een door de Kamer aangenomen wet, planologische kernbeslissing of verdrag zou alleen verworpen worden indien minstens de helft van de kiesgerechtigden ertegen zou stemmen.⁷⁰

Het program van 2006 was wat korter over staatkundige vernieuwing. De voorwaarden voor een referendum werden er niet in genoemd, evenmin als het volksinitiatief. Ook het gekozen staatshoofd stond niet meer in het program. Toegevoegd werd echter de eis dat de kiezer niet alleen op een partij, maar ook op een bepaalde coalitie zou mogen stemmen.⁷¹ In 2010 bleek deze laatste wens vervangen door een voorstel om niet alleen de (in)formateur maar ook de minister-president door de Tweede Kamer te laten kiezen.⁷² Burgers zouden meer zeggenschap moeten krijgen, met name in de wijken en buurten – maar geen referendum.⁷³ In de loop der tijd is GroenLinks dus steeds meer belang gaan hechten aan de volksvertegenwoordiging, niet alleen bij wetgeving maar ook bij benoemingen en kabinetformaties, terwijl het streven naar directe democratie naar de achtergrond verdween.

Anno 2010 leek GroenLinks dus minder bereid te zijn om macht aan de burger over te dragen dan in 1994. Tegelijkertijd wilde zij het burgerschap ook minder snel uitbreiden. Illegale vreemdelingen zouden iets langer op een verblijfsvergunning moeten wachten; terwijl GroenLinks hen in 1989 en 1994 al na twee jaar een vergunning wenste te geven, veranderde dat in 2006 en 2010 in drie jaar.⁷⁴ Bovendien leek de partij iets voorzichtiger in haar toelatingsbeleid te worden. Wilde ze in 1994 nog 'zoveel mogelijk migranten toelaten' en wenste ze in 1998 'ruimhartig migranten op te nemen', vanaf 2002 liet zij dit soort algemene uitspraken achterwege en concentreerde zij zich op concrete maatregelen om de procedure voor asielzoekers en de voorwaarden voor huwelijksmigranten te versoepelen.⁷⁵ In 1989, 1994 en 1998 wilde GroenLinks migranten al na een verblijf van twee jaar actief en passief kiesrecht op alle niveaus toekennen, in 2002 na drie jaar en in 2006 na vijf jaar; in 2010 kwam deze eis niet meer in het program voor.⁷⁶

'Multiculturaliteit' werd anno 1998 expliciet als ideaal vermeld, maar maakte vervolgens plaats voor 'vrijzinnigheid' en een 'open cultuur'.⁷⁷ Het verschil lijkt subtiel, maar niet louter symbolisch. De verschuiving weerspiegelde een kentering in de opvatting van de leden, zo blijkt uit de ledenenquête die in 2002 gehouden werd.⁷⁸ In 1994 wilde GroenLinks etnische minderheden in staat stellen 'een levende band met de eigen taal en cultuur te onderhouden' en ook in 1998 verlangde ze 'voldoende middelen om onderwijs in allochtone levende talen in het onder-

wijscurriculum op te nemen als ouders dit wensen'.⁷⁹ In 2002 was deze eis uit het programma verdwenen, terwijl meer nadruk viel op inburgering en integratie – 'een tweezijdig proces', dat inspanning vroeg van zowel allochtonen als autochtonen.⁸⁰ Segregatie in het onderwijs ('zwarte' en 'witte scholen') leek nu een groot probleem.

GroenLinks bleef echter positief tegenover de multiculturele samenleving staan; ook in 2010 eiste ze 'ruimte voor verschil'. Migranten moesten wel inburgeren, de Nederlandse taal leren en werken of een opleiding volgen. Vooral bij huwelijksmigranten diende de overheid de emancipatie te bevorderen.⁸¹ Het multiculturalisme ging bij GroenLinks dus niet zover dat men patriarchale culturen die vrouwenemancipatie taboe verklaren ook wilde respecteren.

Ook op het terrein van democratie en diversiteit leek zich dus een geleidelijke verschuiving af te tekenen van radicalisme – meer directe democratie, radicale uitbreiding van burgerschap en multiculturalisme – naar een meer gematigde politiek die misschien het beste omschreven kan worden met het trefwoord 'vrijzinnigheid'. De thematiek en de idealen bleven grotendeels onveranderd en veranderingen voltrokken zich vaak subtiel en soms bijna onmerkbaar, maar waren duidelijk meer dan kosmetisch.

Conclusie

GroenLinks heeft haar idealen de afgelopen twintig jaar niet aan de kapstok gehangen, maar wel – om in kledingtermen te blijven – hier en daar bijgeknipt of ingekort, om met de mode mee te gaan. Dat kon men zien op het terrein van de internationale politiek, waar de partij de NAVO ging accepteren – zonder echter haar ideaal van een ander veiligheidsbeleid onder de hoede van de Verenigde Naties op te geven – en de Europese Unie met meer enthousiasme tegemoet trad. De aandacht voor de Derde Wereld bleef overigens constant. De ecologische visie van GroenLinks bleef radicaal, maar in de keuze van middelen schoof de nadruk van harde verbodsbepalingen naar zachtere groene belastingen, subsidies en heffingen. Op sociaaleconomisch gebied leek de verschuiving relatief het grootst te zijn: van plansocialisme naar aanvaarding van de markteconomie, mét een actieve en regulerende rol van de staat. De staat zou arbeid, inkomen en vermogen gelijkmatiger dienen te verdelen. De overheid zou weliswaar geen korte werkweek meer moeten opleggen (zoals GroenLinks in de jaren negentig eiste), maar wel participatie in hetzij werk, hetzij scholing of vrijwilligerswerk afdwingen. De democratisering van staat en samenleving bleef op de agenda staan, maar ook hier werden de eisen voorzichtiger en minder radicaal. GroenLinks bleef de multiculturele samenleving verdedigen, maar sprak vanaf 2002 vaker van een 'vrijzinnige samenleving' – wat lijkt te wijzen op een subtiel maar toch niet alleen symbolische verschuiving.

De analyse van de verkiezingsprogramma's van GroenLinks bevestigt dus in grote lijnen het beeld dat uit de vergelijking van de beginselprogramma's van 1991 en 2008 naar voren kwam: dezelfde idealen werden anders en vooral minder uitgesproken, bescheidener geformuleerd. Dat uit zich in een afnemende aversie tegen maatregelen die de economische groei moeten stimuleren en in een grotere acceptatie van de vrije markteconomie. GroenLinks is daarmee enigszins opgeschoven in de richting van de gevestigde partijen. Dat is tijdens de kabinetsformatie van 2010 tot uitdrukking gekomen in de oriënterende gesprekken over mogelijke regeringscoalities waarin de deelname van GroenLinks (in tegenstelling tot die van de SP) op zijn minst bespreekbaar was. Dat bevestigt de programmatische ontwikkeling van rood-groen naar paars-groen, die in de inhoud van de achterenvolgende verkiezingsprogramma's zichtbaar werd.

Hoe valt deze ontwikkeling te verklaren? Electorale concurrentie en – daarmee samenhangend – aanpassing aan de tijdgeest zouden de belangrijkste drijfveren kunnen zijn. Politieke partijen streven immers gewoonlijk naar behoud en liefst uitbreiding van hun electorale aanhang. Aangezien de meeste kiezers in het politieke midden vertoeven, hebben partijen de neiging naar het midden te schuiven, tenzij de afstand tot concurrenten daardoor te klein zou worden. Deze neiging zal sterker zijn naarmate de ideologie en de organisatie van de partij meer flexibiliteit vertonen; dat lijkt bijna vanzelfsprekend en wordt bevestigd door vergelijkend onderzoek in andere landen.⁸² De ideologie van GroenLinks kon vanaf het begin wel flexibel genoemd worden, maar voor de organisatie gold dat veel minder. Partijactivisten kunnen via partijraad en partijcongres programmatische veranderingen blokkeren of afremmen – en dat hebben zij af en toe ook gedaan.⁸³ Dat zou kunnen verklaren waarom GroenLinks haar programma geleidelijk en niet al te drastisch heeft aangepast.